

УСТАВЪТ – „КОНСТИТУЦИЯТА“ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА – БЪЛГАРСКА ПАТРИАРШИЯ¹

доц. д-р Мария Къосева

Резюме: В студията се представят особеностите и правната същност на Устава на Българската православна църква (БПЦ) като юридическо лице (ex lege). Уставът е израз на идентитета на БПЦ като автокефална църква и на вторично ниво е вътрешноустроитвен акт и задължителен правноиндивидуализиращ белег на БПЦ като субект на право. Аргументирана е тезата, че норми на устава не могат да се променят, основавайки се на автономия на волята като клаузи на договор поради предопределеността им от принципите на съборност и йерархичност на Православната църква. Уставът на БПЦ е посочен като пример за една от най-устойчивите нормативни системи, която осигурява институционален континуитет на БПЦ през вековете. Уставът на БПЦ, чиито извори са канони с вековно битие, носи само формално езиково название „устав“, а по същество представлява „миникодификация на църковното право в България“. В подкрепа на теоретичните тези е представена тълкувателна практика на ВКС за нормативната сила на Устава на БПЦ.

Ключови думи: Българска православна църква, устав, идентитет, съборност

---

¹ Настоящата студия е част от цялостно научно изследване на тема „Гражданскоправен статус на Българската православна църква“, защитено в началото на 2010 г. като дисертация за присъждане на о.н.с „доктор“ пред Специализирания научен съвет по правни науки на Висшата атестационна комисия (ВАК). В студията е запазено оригиналното съдържание като част от дисертационния труд, допълнено и съобразено с измененията в законодателството, както и с някои по-нови научни публикации.

THE STATUTE – THE „CONSTITUTION“ OF THE BULGARIAN ORTHODOX CHURCH – BULGARIAN PARTIARCHATE

Assoc. Prof. Mariya Kyoseva, PhD

Abstract: The study presents the characteristics and legal nature of the Statute of the Bulgarian Orthodox Church (BOC) as a legal entity (ex lege). The Statute is an expression of the identity of the BOC as an autocephalous church and on a secondary level it is an internal organizational act and a mandatory legal individualizing feature of the BOC as a subject of law. The thesis is argued that the provisions of the Statute cannot be changed based on the autonomy of the will as clauses of a contract due to their predetermination by the principles of conciliarity and hierarchy of the Orthodox Church. The Statute of the BOC is cited as an example of one of the most sustainable regulatory systems, which ensures the institutional continuity of the BOC through the centuries. The Statute of the BOC, whose sources are canons with centuries of existence, bears only the formal linguistic name "Statute", and in essence is a "mini codification of ecclesiastical law in Bulgaria". In support of the theoretical theses, an interpretive practice of the Supreme Court of Cassation on the normative force of the Statute of the BOC is presented.

Key words: Bulgarian Orthodox Church, statute, identity, conciliarity

1. Значението на вътрешноустойствените актове за юридическите лица и теории за тяхната правна същност

Преди да бъде представена общата характеристика на Устава на Българската православна църква – Българска патриаршия (УБПЦ-БП)², е необходимо да се изясни значението на вътрешноустойствения акт (в случая устав) за всяко едно социално обра-

---

² Приет от VI църковно-народен събор на 11.12.2008 г. в Рилската св. обител, публикуван в бр. извънреден от 9.01.2009 г. на Църковен вестник, влязъл в сила на 9.01.2009 г., съгласно чл. 34, ал. 1 във връзка с § 11, ал. 2 от Преходните заключителни разпоредби.

зувание, обективизирано като юридическо лице. Необходимо е да бъдат представени накратко тезите относно правната същност на уставите на корпоративноустроените юридически лица, за да се определят в този контекст специфичните характеристики на църковния устав и да се очертае правната му природа.

Почти всички представители на гражданскоправната доктрина³ посочват устава като вътрешноустройствен акт и като правноиндивидуализиращ белег на юридическото лице. За да придобие една социална формация обособено цяло, на самостоятелен носител на права и задължения, е необходимо да се репрезентира като организационно единство, което означава най-вече приемането на устройствен акт⁴. Този признак е посочен на първо място при анализа на признаците на юридическото лице. Уставът осигурява демократичното упражняване на функциите на организацията въз основа на принципа на самоуправление⁵.

Представители на търговскоправната теория⁶ нямат единно мнение относно правна същност на устава на акционерното дружество като вътрешен устройствен акт на корпоративно юридическо лице. Относно конститутивния характер на устава като вътрешноустройствен акт за всяко юридическо лице и значението му като един от правноиндивидуализиращите признаци в теорията има приблизително единно мнение.

---

³ **Василев, Л.** Гражданско право. С., НИ, 1956, с. 283; **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I, С., НИ, 1973, с. 86 – 87; **Павлова, М.** Гражданско право. Обща част. Второ прераб. изд. С., СофиР, 2002, с. 319, 321; **Голева, П.** Сдруженията. – В: Каменова, Ц., П. Голева, Кр. Стойчев. Юридически лица с нестопанска цел. С., БЦНП, 2003, с. 114; **Стойчев, Кр.** Юридически лица с нестопанска цел. – В: Каменова, Ц., П. Голева, Кр. Стойчев. Цит. съч., с. 64; **Русчев, И.** Нормативните актове – източник на частното право. С., Албатрос, 2008, с. 118.

⁴ **Стойчев, Кр.** Цит. съч., с. 34.

⁵ **Голева, П.** Цит. съч., с. 114.

⁶ **Герджиков, О.** Коментар на Търговския закон, Кн. 3, т. 1, чл. 158 – 218, С., СофиР, 1998, 777 – 802; **Голева, П.** Търговско право, Кн. 1, С., Феней, 2004, с. 209; **Голева, П.** Търговско право. Търговци. Шесто прераб. и доп. изд. Нова звезда, 2018, с. 270, **Калайджиев, А.** Акционерно дружество. С., Сиби, 2019, с. 28 – 29, който представя мнения в търговскоправната доктрина относно правната същност на устава на АД.

В правната доктрина не така безспорен е въпросът за правната същност на уставите на юридическите лица. Независимо от вида на корпоративното юридическо лице – сдружение с нестопанска цел или търговско дружество, политическа партия или съсловна организация на лекари, адвокати или нотариуси или синдикална организация – устройствените им актове като индивидуализиращ и задължителен белег на юридическото лице се определят от теорията по три различни начина.

Известни са три теории за правната същност на устава на корпоративноустроените юридически лица. От начините на определяне на правната същност на устава зависи дали той ще се възприеме за източник на обективното право или за многостранен организационен договор и в този смисъл за източник на правоотношения. Две са противоположните теории относно правната същност на устава – нормативна⁷ и договорна⁸, а третата е еklekтична или т. нар. „модифицирана нормативна теория“⁹.

Проф. Витали Таджер¹⁰ определя устава като нормативен факт или че притежава поне белезите му, което му дава основание да твърди, че е източник на право, както и при разглеждането на правните белези на юридическите лица характеризира устава като състав от вътрешни правила, имащи общ характер¹¹, но покъсно в други свои изследвания в областта на кооперативното право променя своята позиция и се присъединява към привържениците на договорната теория¹².

---

⁷ Павлова, М. Цит. съч., с. 354; Таджер, В. Цит. съч., с. 60.

⁸ Василев, Л. Цит. съч., с. 47; Стойчев, Кр. Цит. съч., 69 – 71; Голева, П. Сдружението..., 113 – 118.

⁹ Злагарева, М. Уставът на сдружението – основа на членствените правоотношения и израз на автономията на сдружението, Търговско право, 2000, № 5, 27 – 28.

¹⁰ Таджер, В. Цит. съч., в бел. 7.

¹¹ Таджер, В. Цит. съч., в бел. 7.

¹² Таджер, В. Кооперативно и дружествено право на НРБ. С., СУ „Кл. Охридски“, 1985, 31 – 34.

Учението на институционализма поддържа нормативната теория за същността на устава¹³.

Проф. Мария Павлова определя устава на сдружението като вътрешен нормативен акт, който се прилага главно в правоотношенията между юридическите лица и неговите членове. Неговата значимост се дължи на възможността в него да се предвидят правила, свързани с устройството и целите на конкретното сдружение.

Проф. Поля Голева определя устава на АД като акт, който по външния си вид наподобява на нормативен акт, доколкото съдържа общи правила за поведение, абстрактно формулирани норми, с които се допълват или дерогират диспозитивни правни норми на закона¹⁴.

Проф. Герджиков изтъква по отношение на устава на акционерното дружество като корпоративно юридическо лице, че основната тежест се пада на устройствените правила, които образуват статута на юридическото лице. Статутът на АД като вид корпоративно юридическо лице има нормативен характер. В него се съдържат задължителни правила, които проявяват регулиращото си действие след възникването на дружеството¹⁵. Авторът по-скоро се доближава до „модифицираната теория“, тъй като според него уставът е квалифицирана форма на договор.

Според проф. Ангел Калайджиев¹⁶ уставът на АД не е нормативен акт, защото персоналното му действие е ограничено само до дружеството и неговите членове. Обстоятелството, че уставът съдържа устройствени правила с трайно и повтарящо се приложение, не доказва нормативния му характер.

Представителите на науката в трудовото и осигурителното право поддържат нормативната теория¹⁷. Според проф. Васил

---

¹³ Кулагин, М. И. Государственно-монополистический капитализм и юридическое лицо, М., Изд. УДН, 1987, 44 и сл.

¹⁴ Голева, П. Търговско право. Книга първа, ..., с. 209.

¹⁵ Герджиков, О. Цит. съч., с. 781; Срв. Григоров, Г. Дружествен договор и устав, Търговско право, 1995, № 1, с. 11 и сл.

¹⁶ Калайджиев, А. Цит. съч., с. 28 – 29.

¹⁷ Мръчков, В. Трудово право, 4 изд., С., Сиби, 2004, с. 84, 99 – 100; Средкова, К. Правен режим на работното време. УИ, С., Сиби, 1992, 62 – 83; Василев, А. Трудово право, Б., БСУ, 1997, 58 – 62; Гевренова, Н. Държав-

Мръчков недържавните източници на трудовото право са перспективни източници, които съжителстват с държавните такива и служат за техен социален коректив, като се явяват уникална особеност на източниците на трудовото право. Особеното е, че в „правното пространство“, в което се осъществява регулирането на трудовите правоотношения от недържавните източници, е освободено с оттеглянето на държавата, което тя предоставя чрез закон на нормотворческа компетентност на образувания на гражданското общество¹⁸.

Представител на „модифицираната теория“ е проф. Маргарита Златарева¹⁹, която се съгласява с част от тезата на представители на договорната теория, а именно, че уставът е организационен договор, но с устройствени норми, които играят ролята на обективно право. Преобладаващо е мнението на представителите на частноправната доктрина за договорната същност²⁰ на устава на корпоративноустроените юридически лица. От тази група представители ще представя по-подробно мнението на доц. д.ю.н. Красен Стойчев²¹, изразено по-рано в теорията и подобното – по-ново мнение на проф. Иван Русчев, като най-полемични в оборването на нормативната и еkleктичната „модифицирана нормативна теория“. Освен това отделните аргументи от техните тези са от значение за изясняване на същностни характеристики на църковния устав. Доц. д.ю.н. Красен Стойчев оборва тезата за устава като нормативен факт, определящ я като несъвместима с т. нар. нормативна система за образуване на юридически лица, според който законът не дава някаква делегация на съдружниците да създават правни норми и ако се твърди обратното, означава, че държавата е тази, която „разрешава“

ната санкция на недържавните източници на трудовото право, Юридически свят, 2000, № 2, с. 106 и сл.

¹⁸ Мръчков, В. Цит. съч., с. 84.

¹⁹ Златарева, М. Цит. в бел. 9.

²⁰ Василев, Л. Цит. съч., с. 340; Герджиков, О. Цит. съч., с. 777; Стойчев, Кр. Цит. съч., 69 – 71; Русчев, И. Цит. съч., 118 – 121; Стефанов, Г. Кооперативно право. Ч. 1, 2, Велико Търново, Абагар, 1996/98, 74 – 77; Воденичаров, Ал. Правна същност на устава на кооперацията, Правна мисъл, 1992, с. 12 и сл.

²¹ Стойчев, К. Цит. съч., с. 70 – 71.

създаването на сдружението, като делегира нормативна компетентност на общността. Той задава и въпроса дали силата на този нормативен факт се черпи от общата воля или от решението на окръжния съд и заключава, че общата воля невинаги се материализира в правни норми и създава правни последици. Няма характер на овластяване и според академик Любен Василев²², който твърди: „уставетъ черпи своята задължителна сила не от държавен правоустановяващ акт, а от решение на общото събрание и поради това не може да се окачестви като правна норма“. Овластяването, което се предоставя от закона да се уредят определени устройствени въпроси, се определя от някои представители на трудовоправната теория като „държавна санкция“ за нормативната регламентация на устава, като представител на така наречените „недържавни източници“ на трудовото право²³. Според проф. Мръчков същите, приемани от недържавни органи, се издават по силата на закона и неговата делегация и предварителна санкция. И само на това основание дължат качеството си на източници на трудовото право и тяхното наличие изразява ограничаването на „държавния нормативен монопол“. Дават простор на саморегулиране и дерегулиране на трудовите правоотношения²⁴.

Мнението на акад. Василев, към което се присъединява и проф. Иван Русчев, е, че задължителната сила на устава е в правните последици на неговото гласуване въз основа на съответния нормативен акт, респективно последица на многостранния договор. Проф. Русчев доразвива тезата си, че сам по себе си устройственият характер на съдържащите се в него правила, които са обвързващи за участниците в ЮЛ, не е в състояние да промени тази задължителност, която не се различава съществено от обвързаността на страните (участниците) по една частноправна сделка.

Не по-удачен според проф. Русчев е аргументът, че възможността за отклоняване от диспозитивните правни норми, каквито в по-голямата си част са тези в нормативните актове, които създават възможност за частноправните субекти да уреждат с обвързваща сила отношенията помежду си и спрямо юридическо-

---

²² Василев, Л. Цит. съч., с. 47.

²³ Гевренова, Н. Цит. съч., с. 107 и сл., обратното Русчев, И. Цит. съч., с. 118.

²⁴ Мръчков, В. Цит. съч., с. 99.

то лице, е проява на „частната им нормотворческа воля“. Доц. д.ю.н. Красен Стойчев твърди, че с автономията на волята се определя най-вече дали да се образува сдружение или не²⁵ при диспозитивната правна уредба, предимството на уговореното спрямо тях е израз на признатото за всички правни субекти право на договорна автономия (чл. 9 ЗЗД). Тук законовата норма е тази, която им създава правото да се отклонят от предвиденото, а не самото предвидено създава правна норма²⁶.

Според същите автори значителната част на устройствените правила в устава не е достатъчен аргумент за нормативния му характер, тъй като той е елемент от фактическия състав за учредяването на юридическото лице. Именно поради необходимостта юридическото лице да формира воля и представителство е причината за създаването на тези правила, а не защото те представляват някакви правни норми.

Уставът (дружественият договор) според проф. Русчев е правна сделка, а не източник на право, най-вече по правните си последици, насочен към създаване на ненормативни правила за поведение, ограничени по действие само в юридическото лице. От характера на устава (респ. дружествения договор) като правна сделка следва, че за валидността на тълкуването му ще се прилагат правилата относно сделките, а не Законът за нормативните актове²⁷. И двамата автори изтъкват като аргумент, че контролът за законосъобразност, който се извършва спрямо тях от съда²⁸, не е основание за нормативния характер на уставите.

Този преглед на мнения с подробно представяне на някои аргументи от договорната теория, оборваща нормативната, са абсолютно необходими и полезни, за да се опитаме да потърсим къде е мястото на църковния устав сред тези характеристики и дали всички те са приложими и за устава като вътрешно-устройствен акт на особеното корпоративно юридическо лице – БПЦ-БП, като особен субект на правото.

---

²⁵ **Стойчев, К.** Цит. съч., с. 70.

²⁶ **Русчев, И.** Цит. съч., с. 119.

²⁷ Пак там, с. 121.

²⁸ Пак там, с. 120; **Стойчев, К.** Цит. съч., с. 70.

2. Обща характеристика на Устава на БПЦ-БП

Уставът на БПЦ-БП е вътрешноустройствен акт на самоуправляващата се и автокефална Българска православна църква. Законът за вероизповеданията (ЗВ) предоставя правото на БПЦ-БП като юридическо лице *ex lege* да се устройва и управлява според този устав, без държавата да извършва предварителен контрол за законосъобразност на неговото съдържание, тъй като БПЦ-БП не подлежи на съдебна регистрация, за разлика от другите вероизповедания, които възникват като субекти на правото след регистърно съдебно производство по реда на глава Четиридесет и девета „Общи правила“ от Гражданския процесуален кодекс и вписване в регистъра на вероизповеданията в Софийски градски съд (чл. 15 – 18 от ЗВ).

Основната характеристика на БПЦ-БП като централизирана религиозна институция се съдържа в чл. 10, ал. 1 ЗВ – *„Традиционно вероизповедание в Република България е източното православие. То има историческа роля за българската държава и актуално значение за държавния ѝ живот. Негов изразител и представител е самоуправляващата се Българска православна църква, която под името Патриаршия е правоприменик на Българската екзархия и е член на Едната, Свята, Съборна и Апостолска църква. Тя се ръководи от Светия Синод и се представлява от Българския Патриарх, който е и Митрополит Софийски“*.

Законодателят е възприел белезите на БПЦ-БП, които представят нейния общ облик от Устава на Българската православна църква – Българска патриаршия (Устава БПЦ – БП)²⁹. Уставът е санкциониран от ЗВ чрез нормативната делегация в чл. 10, ал. 2 ЗВ – *„Българската православна църква е юридическо лице. Устройството и управлението ѝ се определят в нейния устав“*.

---

²⁹ Вж. чл. 1 от Устава на Българската православна църква – Българска Патриаршия, приет от VI Църковно-народен събор на 11 декември 2008 г., в Рилската света обител, публикуван в Църковен вестник, извънреден брой, 9.01.2009 г. § 11, ал. 1 от същия отменя Устава на Българската православна църква, утвърден съгласно Закона за изповеданията (обн. ДВ, бр. 48 от 1949 г.; попр., бр. 54 от 1949 г.; изм., Изв., бр. 1 и 13 от 1951 г., ДВ, бр. 15 от 1991 г., бр. 49 от 1992 г. – Решение № 5 на Конституционния съд от 1992 г., изм., бр. 11 от 1998 г., отм. с § 8 от Закона за вероизповеданията).

Уставът на БПЦ-БП справедливо се определя от изследователите като „конституция на БПЦ-БП“³⁰, тъй като това е основният акт, по силата на който тя устройва своите дела. Той е онзи основен устройствен акт на самоуправляващите се поместни православни църкви, по който те устройват диоцеза си, юрисдикцията, административната структура и начина на взаимодействие между църковните органи, което ги идентифицира като отделни, самостоятелни православни църкви, т.е. поместни църкви³¹.

---

³⁰ **Въргов, Хр.** Конституцията на Българската православна църква (История и развой на Екзархийския устав). С., Държавна печатница, 1920.

³¹ За понятието „поместна църква“, за да се отграничи от „местно поделение“ на БПЦ-БП, съм представила експертно становище по дело 5111/2017 г. I. г.о., по което е постановено решение № 176/20.12.2018 г. на ВКС относно допуснатия до касационно обжалване въпрос с какви доказателства се установява правосубектността и валидно учреденото процесуално представителство на поместна православна църква. Според него: „Понятието „поместна православна църква“ не е легално понятие на Закона за вероизповеданията (ЗВ) и българското законодателство. Употребено е в чл. 1, ал. 2 на Устава на БПЦ-БП, според който тя е поместна автокефална църква и се намира във вероучително и канонично единство, молитвено и евхаристийно общение с поместните православни църкви. Извън това понятието „поместни църкви“ е употребено 7 пъти в Устава. „Поместна православна църква“ е понятие на каноничното право. Поместната православна църква е автокефална или автономна православна църква в определено място, в определена територия – това е нейната каноническата територия (диоцез). Поместната православна църква е административно отделна църковна организация, обособена на територията на отделна държава или държави, или части от държави. Поместните православни църкви са членове на Едната света съборна и апостолска църква. Терминът „поместна православна църква“ канонично се прилага за автокефалните църкви. Автокефална църква (от гръцки: *αὐτός* – сам и *κεφαλή* – глава), в православието е термин, с който се обозначава самостоятелна църква, административно независима от останалите църкви. В официалния сайт на БПЦ-БП има специален раздел – поместни православни църкви, в който са изброени автокефалните църкви. Няма универсален отговор относно правосубектността на поместна православна църква, който да важи за всички поместни църкви. Правосубектността на всяка от 14 поместни православни църкви се определя от законодателството на държавата, в която са седалището и диоцезът на съответната поместна църква – автокефална или автономна. Относно разликата между местна и поместна Църква вж. **Папатовас Гр.** (понастоящем митр.), *Съвременни и бъдещи предизвикателства пред Пра-*

Важно е да се подчертае, че общата основа на всички уста-ви на православните църкви са догматите на Вселенската църква и основните източници на каноничното право. В чл. 2 са изброени източниците на каноничното право. По силата на това никоя Православна църква в своя вътрешен устройствен акт не би могла да включи клаузи по пътя на договорната свобода, които да дерогират Никео-Цариградския Символ на вярата (през 325 г. в Никея и 381 г. в Цариград), който е израз на същността и свойствата на Църквата, или да отменят синодалната форма на управление на православните църкви, пълнотата на епископската власт и свързаната с това йерархия. В съответствие с тези универсални начала, върху които се изграждат уставите на всички православни църкви, е съставен и Уставът на БПЦ-БП.

Новост и положителен момент в Устава на БПЦ-БП е приемането на преамбул, чието съдържание е Символът на вярата. Възпроизвеждането на съдържанието на Символа на вярата като основа на православната църква, от формална юридическа гледна точка, представлява най-пълното кратко и точно изложение на православната вероизповед, а за БПЦ-БП като вероизповедание се явява верското убеждение, чрез което съгласно чл. 9 от ЗВ трябва да се характеризира всяко вероизповедание, а според чл. 17 от ЗВ то е задължително изискване за съдържанието на уставите на вероизповеданията.

В структурно отношение Уставът на БПЦ-БП е разделен на шест части, една допълнителна разпоредба и преходни заключителни разпоредби. Анализът на нормения комплекс, формиращ съдържанието на устава, организиран в съответна структура, дава основание да се направи аналогия с конституцията като основен закон на държавата. Аргументите за тази аналогия са следните: първо, всяка държавна конституция и всеки устав на Църквата започва с преамбул, върху който се основава съществуването и устройството им. На второ място, както конституцията на държавата, така и уставът на Църквата разделят властите на законодателна, изпълнителна и съдебна и определят органите, натоварени с упражняването на тези

власти и техните правомощия. И още, държавата в своята конституция, а Църквата в своя устав определят символите на своето съществуване – знаме и печати – в глава VI.

Освен това, както конституцията на държавата дава примат на международните договори съгласно чл. 5 пред вътрешното законодателство, така и уставът на Църквата не просто дава примат, а се основава на наднационалното, универсално канонично право на Вселенската църква. Това дава аргумент на изследователите да определят каноничната правна система наред с правото на Европейския съюз като наднационална правна система, обосноваваща институционален суверенитет, който наравно с държавния суверенитет е част от правното пространство³². Основание за тази институционална автономия, или както правилно проф. Ташев я определя като институционален суверенитет, се съдържа в чл. 13, ал. 2 от Конституцията, според който религиозните институции са отделени от държавата. Няма друг субект в правната система на държавата, за който да се формулира принцип за отделеност на религиозните институции от самата държава, което обосновава наличието на равностойна органична структура и правомощия като тази в държавата.

Уставът на БПЦ-БП в чл. 1, ал. 3, както и ЗВ в чл. 10, ал. 1 установява принципа за исторически континуитет, институционален идентитет и правоприемство в БПЦ-БП. Аргумент за това е, че БПЦ-БП е обявена от Закона за вероизповеданията и устава за правоприемник на Българската екзархия, което е свързано с принципа за единност и неделимост на БПЦ – универсалния принцип за единство на поместните автокефални църкви в Едната, Света, Съборна и Апостолска Църква. Правоприемството в устава е посочено в историческо развитие от основаването на БПЦ-БП до наши дни в чл. 1 ал. 3 от Устава на БПЦ-БП – *„Самоуправляващата се Българска православна църква – Българска патриаршия е правоприемник на Плисковската архиепископия, Преславската патриаршия,*

---

³² **Ташев, Р.** Теория за правната система. С., Сиби, 2006, с. 148; **Берман, Г.** Западная традиция права: эпоха формирования. Второ изд. М., МГУ, 1998, 120 – 123.

Охридската архиепископия, Търновската патриаршия и Българската екзархия. Тя е единна и неделима“.

Изхождайки от тези основни принципни положения, в устава са регламентирани диоцезът, върховните органи на управление, т.е. върховната изпълнителна власт в БПЦ-БП, осъществявана от колегиалния орган – Св. Синод, и едноличните органи – митрополитите, упражняващи пълнотата на църковната власт (аргумент чл. 5 – 7). Законодателната власт е предоставена на Църковния събор, състоящ се от архиереи, клирици и миряни и е единственият орган в Православните църкви, в който миряните имат законодателни правомощия (чл. 8). Върховната съдебна власт според чл. 9 в БПЦ-БП, се упражнява от Св. Синод.

В общите положения на глава I от Устава в чл. 13 е регламентирана правосубектността на БПЦ-БП като единна централизирана религиозна институция и правосубектността на нейните местни поделения – митрополии, църкви и манастири. Те са нейни неотделими членове, върху които се разпростира нейната юрисдикция.

Правната теория е единна по въпроса, че юридическото лице може да възникне само по силата от правомерен фактически състав, т.е. създадено по определен от закона ред или направо по силата на закона. Аргумент в подкрепа на нормативното съдържание на Устава на БПЦ-БП е, че на него законодателят е делегирал създаването юридическите лица на местните поделения и представителството им. Вътрешната структура и признаването на правосубектност на техните структурноопределени поделения се оставя на автономната уредба на самата общност. Тази уредба на правосубектността³³ на Църквата като цяло и на нейните правосубектни поделения е правило във всички православни църкви във всички държави, от които принцип няма изключение³⁴.

---

³³ Вж. подробно у **Кьосева, М.** Правосубектност на Българската православна църква – Българска патриаршия. Адвокатски преглед, 2022, № 3, 35 – 51.

³⁴ По този въпрос вж. **Кьосева, М.** Конституционни и законови модели на църковно-държавни отношения и правен статус на православните църкви в други държави (сравнителноправен преглед). Правна мисъл, № 1, 2010, 7 – 21. Вж. също и по-нови изследвания у **Смочевски, А.** Формиране на конституционни отношения държава – Църква в Гърция. – В: Научни четения на тема

В съответствие с тези общи положения е изградена структурата на устава. В глава II, „Църковен събор“, в три раздела са представени съставът на Църковния събор като законодателен орган, изборът на делегати, законодателните правомощия и провеждането на заседанията на Църковния събор.

Новост в Устава на БПЦ-БП е глава III, според която е предвиден специален орган – архиерейски събор, който съгласно чл. 36 е съставен само от митрополити и епископи на БПЦ-БП и се свиква от Българския патриарх, когато Св. Синод по целесъобразност прецени неговата необходимост. Това дава основание Архиерейският събор да се определи като факултативен орган, който се свиква от Св. Синод на принципа на оперативна самостоятелност и целесъобразност. Основание за този извод е съществуването на глава III, „Архиерейски събор“, но не са предвидени случаи, в които архиерейският събор задължително да заседава, без това да зависи от преценката на Св. Синод. Съществува едноединствено изключение по чл. 182, ал. 3, според което по дела на архиереи Св. Синод заседава в състав не по-малко от 13 митрополити и в случаите, когато не се събере този състав, Св. Синод го попълва от архиереи на БПЦ-БП. Това означава, че в тези случаи тези архиереи са извън състава на Св. Синод, но в качеството си на архиереи, поотделно посочени от Св. Синод, ще изпълняват правомощия на съд, което не означава, че имаме задължително заседание на архиерейски събор. В глава IV, „Български патриарх“, в три раздела се съдържа: статусът на Българския патриарх, изборът на Български патриарх и неговите правомощия. В глава V, „Св. Синод“, в пет раздела се съдържа уредбата на правния статут на Св. Синод като орган на изпълнителната власт на БПЦ в неговите два състава – пълен и намален състав, неговите правомощия и условията и редът за провеждане на неговите заседания. В глава VI, „Върховен църковен съвет“ (ВЦС), като конкретизация на чл. 10 от общите положения, ВЦС е представен като консултативен орган по общи и стопански въпроси на БПЦ и са уредени неговите правомощия. Глава VII, „Епархийски митрополит“,

---

„Право и религия“, сборник доклади, С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 2021, 285 – 313.

е посветена на епархийския митрополит с очертаване на неговия правен статус, начин на избиране и правомощия. По-нататък структурата на устава продължава с глава VIII, „Епархийски избиратели“. Глава IX, „Епархийски съвет“, съдържа уредбата на епархийския съвет като консултативен орган при упражняване на изпълнителната власт на митрополита, както и правомощията и заседанията му. Глава X, „Архиерейски наместници“, глава XI, „Енории и свещенослужители“, глава XII, „Църква и църковни настоятелства“, глава XIII, „Манастири“, представят хоризонталната структура на поделенията и органи на управление в рамките на всяка епархия като диоцез и митрополията като юридическо лице. Част II, „Църковен съд“, от устава е посветена на църковната власт в Църквата. Като новост в Устава на БПЦ-БП е съдържанието на част III, „Поощрения, дисциплинарна и имуществена отговорност на служителите на БПЦ-БП“, и съответно „Особени правила относно правното положение на служителите на БПЦ-БП“. Специална част е посветена на издръжката на Църквата, в която са посочени приходите, разходите, бюджетът и правилата за осигуряване на приходната част на бюджета, както и контрола и отчетите. Тази част на практика показва сходството с държавата и фискалната самостоятелност и принципи на бюджетиране в институционалния суверенитет на Църквата. Като положителен момент в структурата на устава и част от съдържанието на глава V, „Издръжка на Църквата“, е глава III, „Единен синодален регистър на имотите на БПЦ-БП, митрополията, църквите и манастирите“, който урежда единна централизирана система база данни под формата на регистър на централно равнище и на локално с регистри в съответните митрополии на имотите на БПЦ-БП и нейните поделения и който въвежда за първи път обобщеното понятие „църковна собственост“, подобно на обобщените понятия в държавата – държавна и общинска собственост. Понятието църковна собственост е обобщено понятие и адекватно на институционалния суверенитет на Църквата, както държавната собственост е адекватно понятие в държавата. Глава VI, „Знаме и печат“, е посветена на символиката в Църквата, което също е аргумент за институционалния суверенитет на БПЦ-БП.

В Преходни и заключителни разпоредби (ПЗР) на Устава се определят условията и сроковете за приемане на правилници и наредби във връзка с конкретизация на обществени отношения, уредени основно в устава. Предвидено е да се приеме правилник за съдопроизводството на църковния съд (§ 7); Наредба за реда за сключване на договорите за наем, аренда, учредяване на право за строеж и право на ползване (§ 9); Наредба за контрола, условията и реда за продажба на свещи (§ 8); Правила за условията и реда за извършване на вписванията и за реда за поддържането и съхраняването на регистрите на имотите – църковна собственост (§ 10).

По подобие на нормативните актове в преходните и заключителните разпоредби и Устава на БПЦ-БП като акт с нормативно съдържание са уредени въпросите относно: запазване статуса на съществуващите юридически лица към момента на отменяне на стария устав в съответствие със ЗВ; правоприемството между юридически лица – местни поделения – митрополии, църкви и манастири, което се осъществява при присъединяване на едно юридическо лице към друго.

Анализът от нормите на устава, който урежда основни обществени отношения в Църквата, правоприемството, правосубектността на местните поделения и тяхното представителство, включително и собствен църковен съд, правораздаващ по църковни престъпления и провинения, уредени в устава, дава основание той да се възприеме като „мини-кодификация“ на църковното право в България.

3. Правна същност на Устава на БПЦ-БП

Уставът на БПЦ-БП е преди всичко израз на идентитета³⁵ на БПЦ-БП като автокефална църква и едва след това, на вторично ниво, се явява и вътрешноустройствен акт като задължителен правноиндивидуализиращ белег на БПЦ-БП като юридическо лице. Уставът е израз на идентитет, защото само формално закрепва онази Църква, която е била и сега е същата, такава, каквато според норми-

---

³⁵ По-подробно за идентитета на БПЦ вж. у **Къосева, М.**, Правен идентитет на Българската православна църква. В: Научни трудове на ИПН при БАН, Актуални правни проблеми, Том V (8), 2010, 209 – 231.

те на каноничното право съществува от нейното учредяване при цар Борис, призната от държавата та до наши дни.

За да съществува едно юридическо лице като корпорация, първото и необходимо условие е да се приеме вътрешноустройствен акт за неговото съществуване.³⁶ Относно конститутивния характер на устава като вътрешноустройствен акт и значението му като един от правноиндивидуализиращите признаци в теорията има приблизително единно мнение³⁷. По този първи признак **Уставът на БПЦ-БП не се явява конститутивен елемент за възникването на БПЦ-БП като субект на правото.** Устав на БПЦ-БП за първи път е създаден след възстановяването на Екзархията през 1870 г. чрез султанския ферман, т.е. уставът се създава едва след като БПЦ-БП със своите индивидуализиращи белези е призната за субект на публичното право от османската държава и в този смисъл той не се явява конститутивен елемент за учредяването на БПЦ-БП като субект на правото.

Създателите на Екзархийския устав (ЕУ) не приемат уст-ройствен акт на юридическо лице, защото понятието „юридическо лице“ не е обсъждано към онзи момент от първите български църковни законодатели и не е понятие на позитивното българско право. Те приемат „конституцията“ на БПЦ-БП – Екзархийския устав, възпроизвеждащ правни норми от законодателен акт на османската държава – султанския ферман, с който се възстановява Екзархията. И още, според проф. Цанков в основата на уст-ройството и управлението на БПЦ-БП като член, неотделен от общата Православна църква, са каноните на Православната църква, чието поместно приложение става чрез основния статут на поместното църковно законодателство – Екзархийският устав³⁸.

Така че ако изходим от положението, което по принцип приемам, че самото съществуване на корпоративно устроените

---

³⁶ Стойчев, Кр. Цит. съч., с. 34.

³⁷ Василев, Л. Цит. съч., с. 283; Таджер, В. Гражданско право ..., с. 86 – 87; Павлова, М. Цит. съч., с. 319, 321; Голева, П. Сдружението ..., с. 114; Стойчев, Кр. Цит. съч., с. 64; Русчев, И. Цит. съч., с. 118.

³⁸ Цанков, Ст. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. ГСУ, БФ, VI, 1939, том XVI, с. 131.

юридически лица е израз на автономията на волята, то съществува изключение от този принцип, тъй като БПЦ-БП не е учредена като юридическо лице по волята на учредителите си на учредително събрание. Всички последващи актове преднамерят съществуването на БПЦ-БП като правен субект. Това че по-късно същият този субект, държавата, признава и обявява за юридическо лице е производен и вторичен въпрос и се решава на следващ етап по различен начин от правния ред в зависимост от историческия момент на развитие на държавно-църковните отношения³⁹.

По-късно същият този устав е възпроизведен като съдържание, приспособен към Българското княжество и приет като закон от Народното събрание, утвърден с царски указ и обнародван в Държавен вестник. Относно съдържащите се в този устав правни норми не може да има никакво съмнение, тъй като те са приети по съответния ред от законодателния орган⁴⁰.

---

³⁹ Подобно на поддържаната от мен теза в дисертационния ми труд, а и в други мои публикации, част от които цитирани в настоящата студия, се застъпва и от съвременни автори в теорията на правото – вж. **Гройсман, С.** За държавата и вероизповеданията като правосъздаващи общности. – В: Научни четения на тема „Право и религия“ ..., 182 – 197: „*Моята теза гласи, че вероизповеданията имат потенциала да представляват правосъздаващи общности, а техните „вътрешни“ правила да формират цялостни правни системи. В случаите на по-старите за съответната държава вероизповедания имаме пред себе си древни общности, които са съществували далеч преди Третата българска държава, които последователно са придобивали правосубектност според изменящите се държавни режими, но в никакъв случай не бихме казали, че „са създадени от българското право“. Вероизповеданията представляват естествени общности с вековна история и ясно изразена склонност към самоорганизация от правен тип*“.

⁴⁰ **Цанков, С.** Цит. съч., 143 – 144. Основни принципи на Устава са: съборност; разделяне на основните функции на властите (законодателна, съдебна и административна); създаване на независим и квалифициран църковен съд и премахване инквизиционния характер на съда (учредяване църковно бранителство при църковния съд); разграничение и фиксираност на църковно-съдебните дела; учредяване църковно-административно правосъдие и дисциплинарен съд; законно фиксирано и подробно съдопроизводство; запазване на изборната система в заемането на църковни служби; по-подробно и ясно установяване на ведомството; взаимните отношения и отговорностите на църковно-управителните власти; съживяване на енорията; поставяне на соци-

Следователно, когато разглеждаме БПЦ-БП като корпоративно⁴¹ юридическо лице, уставът не се оказва конститутивен елемент и условие за нейното съществуване, а обратно, тя е призната за субект на правото в различните исторически етапи по различен юридически механизъм и като знак на автономното управление на Църквата държавата предоставя правото ѝ да се устройва по свои вътрешни правила. Няма съмнение обаче, че уставът е вътрешноустройствен акт, който определя устройствената структура и органите на управление на Българската православна църква.

На следващо място е необходимо да се изясни правната природа на църковния устав – дали съдържанието му е нормативно⁴² или то представлява съдържание на един многостранен договор на корпоративно юридическо лице. Преобладаващо е мнението, както беше представено, на представителите на частноправната доктрина за договорната същност⁴³ на устава на корпоративноустроените юридически лица.

Няма съмнение, че нормите на църковното право са религиозни и се отнасят до сферата на религията, но това не изключва

ално-етнически задачи и функциониране на съответните за това институти в Църквата; разработка на имотно-финансово църковно право и управление.

⁴¹ Подробен анализ за БПЦ-БП като корпоративно юридическо лице вж. у **Къосева, М.** Българската православна църква като юридическо лице. Юридически свят, № 1, 2010, 111 – 140.

⁴² Вж. и у **Славов, А.** Публично право и християнство: за религиозните основи на модерните институции и право. – В: Научни четения на тема „Право и религия“ ..., с. 471: *„Правото и религията са две взаимосвързани ценности системи. Те имат своите източници и структура на нормативност и авторитет, собствени ритуали и начин на концептуализация на ценностите и вярванията. Те също така взаимно се балансират, урівновесявайки справедливостта и милостта, целесъобразността и принципите, реда и свободата“*.

⁴³ **Василев, Л.** Цит. съч., с. 340; **Герджиков, О.** Цит. съч., с. 777; **Голева, П.** Сдружението..., с. 114; **Стойчев, Кр.** Цит. съч., с. 69 – 71; **Русчев, И.** Цит. съч., 118 – 121; **Стефанов, Г.** Цит. съч., 74 – 77; **Воденичаров, Ал.** Цит. съч., с. 12 и сл.

техния юридически характер⁴⁴. Според проф. Янаки Стоилов⁴⁵ религиозните норми съчетават в себе си черти на моралните, правните и корпоративните норми като вид социални норми. Според проф. Росен Ташев каноническите правни норми трябва да се различават от религиозните, при които правилото за поведение е гарантирано не с правна, а с религиозна санкция⁴⁶. Тъй като според проф. Стоилов религиозните норми носят белези и на правни и корпоративни, а корпоративните от своя страна се отличават с известни особености, които се проявяват чрез общите за нормативността свойства – общност, определеност, принудителност, правото нерядко разпростира действията на корпоративните норми зад пределите на организацията чрез санкцията на държавата и ги превръща „на втора степен“ в производно институционализирани.

Според протопрезвитер проф. Стефан Цанков църковното право е съвкупността от правовите норми в Църквата или за Църквата – т.е. норми, чрез които се установява и поддържа правовия, външен ред в Църквата, тъй като Църквата като организирано общество има и не може да не има свое църковно право⁴⁷.

Според проф. Стефан Бобчев правото на Църквата се основава на свои закони, изложени в Божиите заповеди, в апостолските наредби, в правилата на св. Отци и Вселенските събори, които по своята същност са правни норми, според които живее и се управлява Църквата, и съставлява особена област на правото, която стои редом с правото на държавата⁴⁸. Вътрешното право на Църквата, което произтича от нейните правила (канони), се нарича канонично право, което е дял на богословието. От своя страна църковното право в много държави е част от правната система.⁴⁹

---

⁴⁴ **Петрова, Г.** Църква и църковно право в средновековна България. С., Сиби, 2003, с. 15.

⁴⁵ **Стоилов, Я.** Институционалност и ефективност на социалните норми. ГСУ, ЮФ, 1986, т. 79, с. 10 – 11.

⁴⁶ **Ташев, Р.** Цит. съч., с. 163.

⁴⁷ Пак там, с. 65.

⁴⁸ **Бобчев, Ст.** Черковно право, С., Художник, 1927, с. 6 – 7 и цит. там литература.

⁴⁹ Срв. у **Петрова, Г.** Цит. съч., с. 24.

Правната норма е общо правило за поведение, адресирано към персонално неопределен кръг от правни субекти, с предназначение за постоянно и повтарящо се прилагане, докато правната норма действа. В този аспект нормата на църковното право се явява регулатор на църковни правоотношения – възникване, съществуване, изменение, изпълнение, прекратяване и произтичащите от тях правни последици или други правоотношения, непосредствено свързани с църковните или каноничните. Освен нормите, създадени от държавата, действат и такива, които са създадени от Църквата – т. нар. недържавни правни норми. Действието на правните норми означава тяхната приложимост към неопределен и предварително неизвестен кръг от правни субекти и конкретните случаи и лица, до които се отнасят, като действат в определена среда, ограничени във времето и пространството. Нормите на църковното право засягат неопределен брой субекти – всички приели православната вяра, и не са ограничени в пространството, защото се прилагат към християните, независимо на коя територия живеят, не са ограничени във времето и действат неизменно от около 2000 години и ще продължат да действат.

Според проф. Ташев не е безспорен въпросът сред юристите откога възниква и докога съществува каноническата правна система, а теоретиците на правото, работещи в областта на системните изследвания, до този момент не са го разглеждали специално⁵⁰. Според него каноническата правна система се състои от правни норми, съдържащи се в Свещеното Писание и в другите канонично признати източници, които се реализират с помощта на външна (правна) санкция и които биват прилагани от специализирана юрисдикционна система, която дава началото на каноничната правна система⁵¹.

---

⁵⁰ Вж. **Ташев, Р.** Цит. съч., с. 162. Подобно на мнението на Ташев се поддържа и от **Гройсман, С.** Цит. съч. с. 197: „...проблемите на религиозното право са недостатъчно изследвани в България и представляват особен интерес тъкмо в нашия балкански контекст. Освен това тези проблеми могат и да са полезни за усъвършенстване на трактовките върху традиционни проблеми на правната теория.“

⁵¹ Пак там, с. 163.

Според проф. Димитър Токушев с приемането на християнството се създават църковни съдилища, които образуват самостоятелна юрисдикционна система и прилагат каноническото право в областта на семейните и наследствените отношения, а самостоятелната правна система на християнското канонично право съществува и действа и по време на Османската империя, когато няма самостоятелна българска държава⁵². Екзархийският устав от 1871 г. е доразвитие и конкретизация (приложение) на системата на каноническото право, според който се запазва и юрисдикцията на Църквата. Според проф. Росен Ташев каноническото право търпи историческо развитие, през част от което представлява самостоятелна правна система⁵³. Според Джон Кенет Гълбрайт остава прикрито голямото светогледно въздействие на религията, което продължава да внушава по-голяма, отколкото можем да предположим, степен на подчинение по отношение на основните канони на религиозната доктрина⁵⁴.

Безспорно е следователно, че Уставът на БПЦ-БП се основава на общото църковно право, установено и единно за цялата Вселенска православна църква. Нещо повече, съгласно изискванията на Закона за вероизповеданията уставът трябва да съдържа изложение на верското убеждение, тъй като то от своя страна е един от конститутивните елементи на всяко вероизповедание. Поради тази причина новият Устав на БПЦ-БП започва с преамбюл, който по същество е представяне на верското убеждение, което е основата на православието. Цялото съдържание на Устава на Църквата се основава на Символа на вярата, в който са определени свойствата на Православната църква.

Според чл. 2 от Устава основа на устройството и управлението на БПЦ – Българска Патриаршия са: Свещеното Писание, Свещеното Предание, правилата на св. апостоли, свещените канони на Вселенските и Поместни събори, учението на св. отци и накрая е посочен и самият Устав като източник на право.

---

⁵² Вж. Токушев, Д. Съдебната власт в България, С., Сиби, 2003, с. 36, 75 – 76.

⁵³ Ташев, Р. Цит. съч., с. 164.

⁵⁴ Гълбрайт, Дж. К. Анатомия на властта, С., Хр. Ботев, 1993, с. 160.

За целия православен свят и каноническа мисъл е безспорно, че изброените източници са правни по своя характер. Като цяло те са устойчива нормативна система още от създаването на Църквата преди повече от 2000 години и всички вътрешно-устройствени актове на поместните православни църкви се основават на тях. Цялото устройство и управление, което се съдържа в уставите на православните църкви и в частност на Устава на БПЦ-БП, се основават на тези норми с хилядолетна устойчивост и при изготвянето на уставите на отделните църкви не може да бъде променена нито синодалната форма на управление, нито лишаването на Църквата от епископи, нито каноничният начин на ръкоположения и избор, което означава, че това са такава категория обществени отношения, които отделните православни църкви не могат на основата на корпоративната свобода да променят чрез клаузи на многостранен договор, какъвто би бил уставът на всяко друго юридическо лице. В този случай не бихме могли да твърдим, че тези норми, съществуващи от преди 2000 години, са съдържание на един многостранен договор с безсрочно действие.

Ето защо православните църкви в своите устави и БПЦ-БП в частност не могат да се отклонят от основни положения в догматите и каноните на Вселенската църква и по пътя на договорната свобода на чл. 9 от ЗЗД да дерогират норми, установени от преди повече от 2000 години, които норми са част от съдържанието на устава. Ако Църковен събор като върховен орган, който има правомощия да променя Устава на БПЦ-БЦ на основата на вътрешно-корпоративната свобода и правилата на демократичното мнозинство, промени догми и канони на Църквата, изменяйки устава, БПЦ-БП ще остане извън Едната Света Православна Църква и ще се дисквалифицира като Православна църква. Неслучайно в чл. 19 от устава се казва, че в законодателната си дейност Църковният събор трябва да спазва неизменно догматите на православната вяра, правилата и практиката на св. Православна църква, църковния мир и единение, във връзка с което в чл. 28 решенията на Църковния събор по въпроси от вероучителен (догматически), канонически и богослужебен характер имат сила, ако до 15 дни от гласуването им не последва изявление от Св. Синод, че те противоречат

на учението и преданието на св. Православна църква. Това означава, че такива решения въобще не могат да влязат в сила.

Няма друг случай във вътрешноустройствен акт на която и да е корпорация, дори няма друг случай в Конституция или закон на която и да е държава да не могат да бъдат променяни правила. По-голяма устойчивост на правната норма не би могло да се предвиди за никое друго социално образование освен за Църквата. В чл. 28 от Устава на БПЦ-БП е предвидено, че тези противоканонични решения се внасят за разглеждане от следващия редовен или извънреден църковен събор, но формално юридически, ако тези решения бъдат потвърдени, тяхното действие отново ще бъде спряно на същото основание. И ако се допусне да съществуват норми в Устава на БПЦ-БП, които са в нарушение на догмите и каноните на Църквата, БПЦ-БП ще постави себе си, по пътя на корпоративната свобода, извън семейството на православните църкви.

Самият Устав на БПЦ-БП определя органа, който приема и изменя устава като законодателна власт в БПЦ-БП, която се упражнява от Църковния събор съгласно чл. 8. Правомощието на Църквата автономно да устройва своята организация и управление е предоставено от законодателя чрез нормативната делегация в чл. 10, ал. 2 от ЗВ, в който се казва, че устройството и управлението се определят от Устава на БПЦ-БП. Част от устройството на БПЦ-БП включва и наличието на нейни местни поделения по смисъл на чл. 19, което също се определя съгласно уставите, т.е. Уставът на Православната църква може да определи наличието на местни поделения и пак според устава, съгласно чл. 20 от ЗВ, тези поделения могат да бъдат и юридически лица. **След като в устава може да се определя правосубектността на местните поделения като юридически лица, това е допълнителен аргумент, че уставът е акт с нормативно съдържание.** В подкрепа на това е и разпоредбата на чл. 22, ал. 1, съгласно която разпореждането с имуществото⁵⁵ на

---

⁵⁵ Повече по този въпрос вж. у **Кьосева, М.** Имущество на Българската православна църква. – В: Актуални аспекти на религиозната толерантност. Сборник статии от научен колоквиум, организиран и проведен от ЮФ на ПУ „Паисий Хилендарски“. С., ЕкоПринт, 2014, 86 – 109.

вероизповеданията се уреждат в техните устави. Подобна е и разпоредбата на чл. 29, според която правоотношения на свещенослужителите и служителите на религиозните институции се уреждат съгласно уставите на религиозните институции.

В подкрепа на нормативното съдържание на устава е законът за българите, живеещи извън пределите на Република България, който санкционира като доказателство за произход на българските граждани документите, издавани от БПЦ-БП. Според чл. 3, ал. 1, т. 3 от същия закон български произход се доказва с документ, издаден от БПЦ. Тези документи се издават по правилата и в случаите, регламентирани в Устава на БПЦ-БП – пример за което е кръщелното свидетелство, удостоверяващо св. кръщение като юридически факт, пораждащ църковна правоспособност, която от своя страна е задължително условие за възникване на членствено правоотношение в юридическото лице на БПЦ-БП.

Това законодателно решение дава основание за поддържане на тезата, че БПЦ-БП е един от малкото субекти на частното право, който притежава признаци и на публично юридическо лице, тъй като нормите на нейното вътрешно право засягат неограничен брой лица, а именно кръстените православни, които са членове на БПЦ-БП като корпоративно юридическо лице и чиито кръщелни свидетелства според цитирания закон са доказателство за български произход. Този аргумент сам по себе си е достатъчен и като аргумент за юридическата стойност на документите, които издава БПЦ-БП, имайки предвид правното значение и последиците на произхода, както и за юридическата стойност на нормите, които уреждат условията, при които едно физическо лице придобива църковна правоспособност.

Аргумент в подкрепа на тезата, че съществуват юридически лица, чиито устави не могат да бъдат квалифицирани като многостранни договори, а са устройствени актове с различна правна природа, е Законът за Българска академия на науките (ЗБАН), който делегира на самата БАН със своя устав да урегулира определени въпроси на организационното си устройство и дейност, както това е предоставено на Устава на БПЦ-БП от ЗВ. Според чл. 1, ал. 1 ЗБАН Българската академия на науките (БАН) е национална автономна организация за научни изследвания, която обхваща

академичните институти и други самостоятелни структурни звена, а според ал. 3 БАН е юридическо лице. Според чл. 4 ЗБАН уставът на БАН урежда нейното устройство и управление, реда за създаване, преобразуване и закриване на научните институти и други самостоятелни звена, както и други въпроси, свързани с предмета на дейност на академията. Според чл. 11а от устава на БАН постоянните научни звена, академичните специализирани звена, общоакадемичните помощни звена и звената, извършващи стопанска дейност, са юридически лица. Става ясно, че изброените звена на БАН са юридически лица според нейния устав и всички те са „обхванати“ от БАН като юридическо лице. Важното в случая е, независимо от вида юридическо лице – корпоративно или некорпоративно, че на устава на БАН е предоставено да урежда въпроси на правосубектността. Уставът се приема от Общото събрание на БАН (§ 2 от преходните и заключителни разпоредби на ЗБАН). По друг начин постъпва Законът за висшето образование (ЗВО), който допуска висшите училища да уреждат устройството и дейността си в собствени правилници като израз на академичната автономия. И в двата случая става дума за устройствени актове, но тяхната правна природа е различна⁵⁶. Този пример е красноречиво доказателство за законодателния подход в ЗВ, по силата на който БПЦ-БП е призната със закон (*ex lege*) и с нормативна делегация законодателят ѝ предоставя правото да урежда вътрешните си правила според нейния устав, включително да признава и създава юридически лица на местните поделения на БПЦ-БП, както и случаят с възникване на Църквата като юридическо лице за новоотроящи се храмове.

Допълнителен аргумент, че уставът е съставен от правила с нормативно съдържание, е обстоятелството, че засяга огромен неопределен кръг адресати – това са всички кръстени православни християни, представляващи преобладаващото население на България. Освен това неизпълнението на тези норми е скрепено със санкция, която се реализира с помощта на външна принуда, прилагана от специализирана юрисдикционна система – църковни съдилища. Според проф. Росен Ташев по този признак каноническите правни

---

⁵⁶ Стойчев, Кр. Цит. съч., с. 68.

норми се различават от религиозните норми, при които правилото за поведение е гарантирано не с правна, а с религиозна санкция⁵⁷. Това е аргумент, че каноническата правна система започва своето съществуване от момента на създаването на специализирани юрисдикции, които прилагат външна правна принуда при нарушаване на каноничните норми. Такива юрисдикционни органи съществуват и прилагат нормите на каноничното право и според настоящия Устав на БПЦ-БП. И следователно то представлява самостоятелна правна система не само в своето историческо развитие. В част втора, „Църковен съд“, от Устава на БПЦ-БП се разработва цялостна система на съдебната власт в БПЦ-БП, разпределена по видове съдилища и тяхната инстанционност, разделянето на църковните съдебни дела на църковно-наказателни, църковно-административни и църковно-имуществени спорове, по които се прилагат нормите на каноничното право.

Не би могло да представлява клауза от многостранен договор определението за църковно провинение по смисъла на чл. 189, според който това е всяко умишлено или по непредпазливост извършено деяние против вярата, каноните, правилата на св. Православна църква и устава, а като най-тежки провинения в чл. 190 са посочени – отпадането от Православната църква, ереста като съзнателно, явно и упорито отричане догматите на Православната вяра, разкол като отделяне от църковното единство. Относно тези определения за църковни наказания не може да съществува клауза за промяна, тъй като те съществуват с установено съдържание по силата на каноничното право. Съдържанието на всички тези правила е нормативно, устойчиво от хилядолетия и по тях не би могъл да се произнесе съд в държавата. Даже напротив, Европейският съд по правата на човека в своята практика приема, че ненарушаването на чл. 9 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи означава да се зачитат вътрешните правила на съответното вероизповедание.

Съдебната практика на гражданските съдилища по-скоро приема, че уставът е акт с нормативно съдържание и в някои случаи

---

⁵⁷ Ташев, Р. Цит. съч., с. 163, където приема, че каноничното право е самостоятелна правна система в своето историческо развитие.

това е посочено изрично, когато дори се възприема като специален закон⁵⁸, а в други случаи този извод се извлича по тълкувателен път, тъй като се възприема, че църковният съд е специализирана юрисдикция, която правораздава по собствени правила, а това, както беше изяснено, и според съвременната правна теория е признак за институционален суверенитет на каноничното право⁵⁹.

Допълнителен аргумент в това отношение е, че съществува практика на Върховния административен съд⁶⁰, според която актовете, които издава църковната администрация, не подлежат на съдебен контрол, тъй като не носят белезите на индивидуален админист-

---

⁵⁸ Определение на Ломски районен съд от 30.06.2005 г., приема: „Глава III-та от Устава на БПЦ съдържа регламент на съдебна власт в системата на Българската православна църква. Този регламент е специален закон (курсивът мой), който препраща към друг ред и орган, който е компетентен да определя управлението и да взема решение по управленческите въпроси и изключва подведомствеността на споровете в църковната власт от компетентността на държавните съдилища“ и „следователно компетентни по спора, с който е сезиран съдът, са съответните църковни съдилища. Наличието на особена юрисдикция изключва компетентността на общите съдилища“. „Обратното би противоречало на чл. 4, ал. 2 от ЗВ, съгласно който е недопустима държавна намеса във вътрешната организация на религиозните общности и религиозните институции, както и на чл. 13, ал. 2 от Конституцията“ (курсивът мой).

⁵⁹ Определение на Монтански окръжен съд от 30.09.2005 г., Г. С., в което се казва: „Съгласно Устава на БПЦ, съдебната власт се упражнява от Св. Синод, епархийските съвети и манастирските събори и компетентен да се произнесе по църковен спор е църковен съд, което изключва правораздавателната компетентност на държавните съдилища... повдигнатият спор между страните относно законосъобразността на обжалваната заповед, с която е освободен от щатна длъжност свещенослужител от БПЦ, не е подведомствен на държавните съдилища“.

⁶⁰ Определение № 7707/2004, ВАС, III о., което е постановено по стария устав, но същите норми се съдържат и в действащия Устав на БПЦ: „Обжалваната заповед не носи белезите на индивидуален административен акт, тъй като не е издадена от административен орган. Обжалването на същата следва да се осъществи единствено по реда на чл. 199 във връзка с чл. 181. б. „б“ от Устава на БПЦ – пред Св. Синод в намален състав. В случая е неприложим съдебно-административния контрол по реда на ЗАП, тъй като заповедта е издадена от църковната администрация“.

ративен акт, защото са издадени от църковни органи и следователно по този начин се признава приложението на раздел III, „Църковно-административни дела“, в глава II, „Църковно-съдебни дела“, от УБПЦ-БП. Именно защото това са църковно-административни дела и са извън подведомствеността на държавните съдилища по аргумента, посочен по-горе, са уредени от вътрешното автономно право на Църквата. Това означава, че компетентни да разглеждат тези дела са отново църковните юрисдикции, аргумент за което се съдържа в чл. 198 от устава, според който актове и решения, които по църковните правила са предоставени за решаване от органите на църковната власт, не могат да се обжалват пред съд в държавата. Съденето на епископи може да стане единствено по канонични основания за тежки църковни провинения от специална юрисдикция – църковен съд – събор на епископи, без участие на миряни. Решенията на църковните съдилища относно лицата, които са управителни или представителни органи, не подлежат на съдебен контрол от държавните съдилища. Държавата не може да осъществява контрол за законосъобразност на процедурата за избор, а ги признава за управителен и представителен орган на БПЦ-БП⁶¹. Решенията на органите на БПЦ-БП не представляват административни актове по смисъла на чл. 120 от Конституцията, поради което не е налице колизия между два конституционни принципа – за свободата на вероизповеданието и за

---

⁶¹ Вж. в този смисъл Определение № 2268/10.01. 2017 г. по адм. д. № 14004/2016 г., ВАС, III о., в което: „Обоснована и в съответствие със закона е преценката, че по силата на законовата делегация от чл. 10, ал. 2 Закона за вероизповеданията устройството и управлението на Българската православна църква се осъществява съобразно правилата на Устава на БПЦ. Законът предоставя на Устава на БПЦ – акт, приет на църковнонароден събор през 2008 г., да уреди изцяло материята, свързана с устройството и начина на управление на системата на Българската православна църква, като по този начин се осъществява принципът тази религиозна институция да е отделена от държавата – чл. 13 от Конституцията. По правилата на този устройствен акт църковно-съдебните дела се разглеждат от църковен съд по реда и на основанията, предвидени в устава. Що се отнася до църковно-административните дела, то по силата на чл. 197 от Устава на БПЦ актове и решения, които по църковните правила са предоставени за решаване от органите на църковната власт, не могат да се обжалват пред съд в държавата“.

всеобщия съдебен контрол по отношение административните актове. Според Върховния административен съд (ВАС)⁶² решението на Светия Синод за избор на патриарх не съдържа белезите на индивидуален административен акт според определението на чл. 21 от АПК. Не е издадено от административен орган или друг овластен със закон за това орган или организация, чиято дейност да е административна и да подлежи на административносъдебен контрол. **Законът е делегирал на Устава на БПЦ-БП да определя устройството и управлението на Църквата като юридическо лице, т.е. приложението на автономното канонично право.**

Според ВАС⁶³ законът предоставя на Устава на БПЦ да уреди изцяло материята, свързана с устройството и начина на управление на системата на Българската православна църква, като по този начин се осъществява принципът тази религиозна институция да е отделена от държавата – чл. 13 от Конституцията. Конституционният съд⁶⁴ на Република България постановява – „недопустима е държавна намеса и държавно администриране на вътрешноорганизационния живот на религиозните общности и институции, както и тяхното обществено проявление освен в посочените случаи на чл. 13, ал. 4 и чл. 37, ал. 2 от Конституцията“. Тези конституционни норми и принципи⁶⁵, както и тяхното задължително тълкуване са възпроизведени в чл. 4, ал. 1 и 2 на Закона за вероизповеданията (ЗВ) и следва да се съобразяват при изпълнение на възложените им функции от всички държавни органи, включително и на съдебната власт.

---

⁶² Определение № 2592/ 22.02.2013 г. по адм. дело № 2530/2013 г. на ВАС, **което производство по атакуване на избора на български патриарх се обявява за недопустимо и се прекратява.**

⁶³ Определение № 2268/10.01.2017 г. по адм. д. № 14004/2016 г., ВАС, III о.

⁶⁴ В т. 4 от диспозитива на Решение № 5/11.06.1992 г. по конституционно дело № 11/92 № 5/11.06.1992 г. на КС.

⁶⁵ Повече за конституционните понятия и принципи относно вероизповеданията вж. у **Кьосева, М.** Конституционен и законов статус на вероизповеданията в България. – В: Религиозната толерантност в съвременния свят. Сборник статии и доклади, ЮФ на ПУ „П. Хилендарски“, С., ЕкоПринт, 2014, 36 – 61.

Тълкувателната практика на Върховния касационен съд е категорична за нормативната сила на Устава на БПЦ-БП. В мотивите на Тълкувателно решение № 1 от 23.11.2010 г. по тълкувателно дело № 2 от 2010 г. Търговската колегия на ВКС определя: „Аргумент в полза на такова тълкуване е и разпоредбата на чл. 10, ал. 2 предл. 2 ЗВ, **придаваща нормативна сила на Устава на БПЦ, който определя нейното устройство.** Местните поделения – съставни части на БПЦ-БП, и техният правен статут като ЮЛ се определят от чл. 13 на Устава – заварения от ЗВ устав от 1949 г. и сега действащия устав от 2009 г.“⁶⁶.

Изводите, които могат да бъдат направени за правната същност на Устава на БПЦ-БП, се изразяват в следното.

- Уставът на БПЦ-БП е преди всичко израз на идентитета на БПЦ-БП като автокефална църква и на вторично ниво е вътрешно-устройствен акт и задължителен правно-индивидуализиращ белег на БПЦ-БП като субект на правото.

- За разлика от другите корпоративни юридически лица Уставът на БПЦ-БП не се явява конститутивен елемент и условие за нейното възникване, а определя устройствената структура и органите на управление, след като БПЦ-БП е призната за субект на правото от държавата. Принципите за устройство и управление на БПЦ-БП са предопределени от принципите на съборност и йерархичност на Вселенската църква.

- Норми на Устава на БПЦ-БП имат действие спрямо неограничен кръг субекти – всички кръстени християни, които съставляват мнозинството от българските граждани.

- Нормите на устава не са ограничени по време и действат неизменно от около 2000 години, поради което не могат да се променят по пътя на договорната свобода и чрез клаузи на многостранен договор, какъвто би бил уставът на всяко друго корпоративно юридическо лице, защото нормите на устава се основават на догмати и

---

⁶⁶ Теза в този смисъл за нормативната сила на Устава на БПЦ съм поддържала чрез изготвените писмени становища от името на ИПН при БАН и на ЮФ на ПУ „П. Хилендарски“, както и като техен представител в заседание на ОС на ТК на ВКС по ТР № 1 от 2010 г.

канони на Вселенската църква. Тези норми сериозно надхвърлят устойчивостта на нормите в държавното законодателство.

- Поради характера на обществените отношения, които урежда – съдържащите се в Устава догматични и канонични норми с хилядолетна история, наличието на собствена правораздавателна система, осигуряваща реализацията на санкциите за неизпълнението на каноничните норми, които се отнасят до всички православни християни, го очертава като акт с особена правна природа и нормативно съдържание.

- Като цяло нормативното съдържание на устава може да бъде определено като хетерогенно, съдържащо канони, започвайки с възпроизвеждането от чл. 9 на Символа на вярата от Никео-Цариградския Вселенски събор (I и II в.) и правила на автономната БПЦ-БП относно структурата и управлението ѝ, които са до голяма степен предопределени от принципите на съборност и йерархичност на Вселенската църква.

В заключение, **Уставът на БПЦ, чиито извори са канони с вековно битие, носи само формално езиково название „устав“: а по същество представлява „миникодификация на църковното право в България“, с цялата условност на понятието „кодификация“, тъй като в него не са уредени всички обществени отношения, които са в предметния обхват на църковното право.**

Неограничеността на норми на Устава на БПЦ-БП по време е пример за една от най-устойчивите нормативни системи в правното пространство, справедливо определена в съвременната правна теория като наднационална, което осигурява институционален континуитет на БПЦ-БП през вековете, както и институционален суверенитет наравно с държавния в правното пространство.

**УСТАВЪТ – „КОНСТИТУЦИЯТА“ НА БЪЛГАРСКАТА
ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА – БЪЛГАРСКА ПАТРИАРШИЯ
(THE STATUTE – THE “CONSTITUTION” OF THE BULGARIAN
ORTHODOX CHURCH – BULGARIAN PATRIARCHATE)**

Author(s): Mariya Kyoseva

**TRANSLITERATED REFERENCES
NOT WRITTEN IN THE ROMAN SCRIPT**

- Василев, Л.** Гражданско право (Vasilev, L. Grazhdansko pravo), С., НИ, 1956
- Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I (Tadzher, V. Grazhdansko pravo. Obshta chast, Dyal I), С., НИ, 1973
- Павлова, М.** Гражданско право. Обща част. Второ прераб. изд. С., СофиР, (Pavlova, M. Grazhdansko parvo. Obshta chast. S., Sofi-R) 2002
- Голева, П.** Сдруженията. – В: Каменова, Ц., П. Голева, Кр. Стойчев. Юридически лица с нестопанска цел. С., БЦНП (Goleva, P. Sdruzheniyata. – V: Kamenova, Ts., P. Goleva, Kr. Stoychev. Yuridicheski litsa s nestopanska tsel. S., VTsNP), 2003
- Стойчев, Кр.** Юридически лица с нестопанска цел. – В: Каменова, Ц., П. Голева, Кр. Стойчев. Цит. съч., (Stoychev, Kr. Yuridicheski litsa s nestopanska tsel. – V: Kamenova, Ts., P. Goleva, Kr. Stoychev, Yuridicheski litsa s nestopanska tsel. S., VTsNP), 2003
- Русчев, И.** Нормативните актове – източник на частното право. С., Албатрос (Rushev, I. Normativnite aktove – iztochnik na chastnoto pravo. S., Albatros) 2008.
- Герджиков, О.** Коментар на Търговския закон, Софи Р (Gerdzhikov, O. Komentar na Targovskia zakon, Sofi R), Кн. 3, т. 1, чл. 158 – 218, С., 1998
- Голева, П.** Търговско право, Кн. 1, С., Фенeya (Goleva, P. Targovsko pravo, Kn. 1, S., Feneya), 2004
- Голева, П.** Търговско право. Търговци. Шесто прераб. и доп. изд. Нова звезда (Goleva, P. Targovsko pravo. Targovtsi. Shesto prerab. i dop. izd. Nova zvezda), 2018

- Калайджиев, А.** Акционерно дружество. С., Сиби, (Kalaydzhiev, A. Aktsionerno druzhestvo. S., Sibi) 2019
- Златарева, М.** Уставът на сдружението – основа на членствените правоотношения и израз на автономията на сдружението. – Търговско право (Zlatareva, M. Ustavat na sdruzeniето – osnova na chlenstvenite pravootnoshenia i izraz na avtonomiyata na sdruzeniето, Targovsko pravo), 2000, № 5
- Таджер, В.** Кооперативно и дружествено право на НРБ. С., СУ „Кл. Охридски“ (Tadzher, V. Kooperativno i druzhestveno pravo na NRB. S., SU „Kl. Ohridski), 1985
- Кулагин, М. И.** Государственно-монополистический капитализм и юри-дическое лицо, М., Изд. УДН (Kulagin, M. I. Gosudarstvenno-monopolisticheskiy kapitalizm i yuridicheskoe litso, M., Izd. UDN), 1987
- Григоров, Г.** Дружествен договор и устав. – Търговско право (Grigorov, G. Druzhestven dogovor i ustav, Targovsko pravo), 1995, № 1
- Мръчков, В.** Трудово право, 4. изд., С., Сиби (Mrachkov, V. Trudovo pravo, 4. izd., S., Sibi) 2004
- Средкова, К.** Правен режим на работното време. УИ, С., Сиби, (Sredkova, K. Praven rezhim na rabotnoto vreme), УИ, Сиби, 1992
- Василев, А.** Трудово право, Б., БСУ (Vasilev, A. Trudovo pravo, B., BSU), 1997
- Гевренова, Н.** Държавната санкция на недържавните източници на трудовото право. – Юридически свят (Gevrenova, N. Darzhavnata sanktsia na nedarzhavnite iztochnitsi na trudovoto pravo, Yuridicheski svyat), 2000, № 2
- Стефанов, Г.** Кооперативно право. Ч. 1, 2, Велико Търново, Абагар (Stefanov, G. Kooperativno pravo. Ch. 1, 2, Veliko Tarnovo, Abagar), 1996/98
- Воденичаров, Ал.** Правна същност на устава на кооперацията. – Правна мисъл (Vodenicharov, Al. Pravna sashtnost na ustava na kooperatsiyata, Pravna misal), 1992
- Въргов, Хр.** Конституцията на Българската православна църква (История и развой на Екзархийския устав). С., Държавна печатница (Vargov, Hr. Konstitutsiyata na Balgarskata pravoslavna tsarkva (Istoriai razvoy na Ekzarhiyskia ustav). S., Darzhavna pechatnitsa), 1920

- Папатомаc, Гр.** Съвременни и бъдещи предизвикателства пред Православната църква (*Исторически, еклисиологичен и каноничен подход*), Солун, Катерини, ЕПЕКТАΣΗ (Papatomas, Gr. Savremenni i badeshti predizvikelstva pred Pravoslavnata tsarkva (Istoricheski, eklisiologichen i kanonichen podhod), Solun Katerini, ΕΠΕΚΤΑΣΗ), 2019
- Ташев, Р.** Теория за правната система. С., Сиби (Tashev, R. Teoria za pravnata sistema. S., Sibi), 2006
- Берман, Г.** Западная традиция права: эпоха формирования. Второ изд. М., МГУ (Berman, G. Zapadnaya traditsia prava: epoha formirovaniya. Vtoro izd. M., MGU), 1998
- Кьосева, М.** Правосубектност на Българската православна църква – Българска патриаршия. – Адвокатски преглед (Kyoseva, M. Pravosubektnost na Balgarskata pravoslavna tsarkva – Balgarska patriarshia. – Advokatski pregled), 2022, № 3
- Кьосева, М.** Конституционни и законови модели на църковно-държавни отношения и правен статус на православните църкви в други държави (сравнителноправен преглед). – Правна мисъл (Kyoseva, M. Konstitutsionni i zakonovi modeli na tsarkovno-darzhavni otnoshenia i praven status na pravoslavnite tsarkvi v drugi darzhavi (sravnitelnopraven pregled). – Pravna misal), № 1, 2010
- Смочевски, А.** Формиране на конституционни отношения държава – Църква в Гърция. – В: Научни четения на тема „Право и религия“, сборник доклади, С., УИ „Св. Кл. Охридски“ (Smochevski, A. Formirane na konstitutsionni otnoshenia darzhava – Tsarkva v Gartsia. – Nauchni chetenia na tema „Pravo i religia“, sbornik dokladi S., UI „Sv. Kl. Ohridski), 2021
- Кьосева, М.** Правен идентитет на Българската православна църква. – В: Научни трудове на ИПН при БАН, Актуални правни проблеми (Kyoseva, M. Praven identitet na Balgarskata pravoslavna tsarkva. – V: Nauchni trudove na IPN pri BAN, Aktualni pravni problemi.), V (8), 2010
- Цанков, Ст.** Българската православна църква от Освобождението до настояще време. ГСУ, БФ (Tsankov, St. Balgarskata pravoslavna tsarkva ot Osvobozhdenieto do nastoyashte vreme. GSU, BF) VI, 1939, том XVI

- Гройсман, С.** За държавата и вероизповеданията като правосъздаващи общности. – В: Научни четения на тема „Право и религия“, С., УИ „Св. Кл. Охридски“ (Groysman, S. Za darzhavata i veroizpovedaniyata kato pravosazdavashti obshtnosti. – V: Nauchni chetenia na tema „Pravo i religia“, sbornik dokladi, S., UI „Sv. Kl. Ohridski), 2021
- Кьосева, М.** Българската православна църква като юридическо лице. – Юридически свят (Kyoseva, M. Balgarskata pravoslavna tsarkva kato yuridicheskio litse. Yuridicheskii svyat), № 1, 2010
- Славов, А.** Публично право и християнство: за религиозните основи на модерните институции и право. – В: Научни четения на тема „Право и религия“, С., УИ „Св. Кл. Охридски“ (Slavov, A. Publichno pravo i hristiyanstvo: za religioznite osnovi na modernite institutsii i pravo. – V: Nauchni chetenia na tema „Pravo i religia, S., UI „Sv. Kl. Ohridski), 2021
- Петрова, Г.** Църква и църковно право в средновековна България. С., Сиби (Petrova, G. Tsarkva i tsarkovno pravo v srednovekovna Bulgaria. S., Sibi), 2003
- Стоилов, Я.** Институционалност и ефективност на социалните норми. ГСУ, ЮФ (Stoilov, Ya. Institutsionalnost i efektivnost na sotsialnite normi. GSU, YuF) , 1986, т. 79
- Бобчев, Ст.** Черковно право, С., Художник (Bobchev, St. Cherkovno pravo, S., Hudozhnik), 1927
- Токушев, Д.** Съдебната власт в България, С., Сиби (Tokushev, D. Sadebnata vlast v Bulgaria, S., Sibi), 2003
- Гълбрайт, Дж. К.** Анатомия на властта, С., Хр. Ботев, (Galbrayt, Dzh. K. Anatomia na vlastta, S., Hr. Botev) 1993
- Кьосева, М.** Имушество на Българската православна църква. – В: Актуални аспекти на религиозната толерантност. Сборник статии от научен колоквиум, организиран и проведен от ЮФ на ПУ „Паисий Хилендарски“. С., ЕкоПринт, 2014 (Kyoseva, M. Imushtestvo na Balgarskata pravoslavna tsarkva. – V: Aktualni aspekti na religioznata tolerantnost. Sbornik statii ot nauchen kolokvium, organiziran i proveden ot YuF na PU „Paisiy Hilendarski“. S., EkoPrint)
- Кьосева, М.** Конституционен и законов статус на вероизповеданията в България. – В: Религиозната толерантност в съвременния свят. Сборник статии и доклади, ЮФ на ПУ „П. Хи-

лендарски“, С., ЕкоПринт (Kyoseva, M. Konstitutsionen i zakonov status na veroizpove-daniyata v Bulgaria. – V: Religioznata tolerantnost v savremennia svyat. Sbornik statii i dokladi, YuF na PU „P. Hilendarski“, S., EkoPrint.), 2014